

С. А. ПИЛИПЕНКО

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ЩОДО СТРАХОВОГО ВІДШКОДУВАННЯ

Проаналізовано деякі проблемні питання судової практики розгляду цивільних справ, що виникають із договорів страхування.

Ключові слова: страхування, страховик, страхувальник, договір страхування, страхове відшкодування.

Проанализированы некоторые вопросы судебной практики рассмотрения гражданских дел, которые возникают из договоров страхования.

Ключевые слова: страхование, страховщик, страхователь, договор страхования, страховое возмещение.

There are analyzed some judicial practice problematic issues in resolving of civil cases relating to insurance contracts.

Key words: insurance, insurer, insure, contract of insurance agreement, insurance benefit.

У сучасних умовах страхування набуває актуальності з огляду на те, що є методом захисту фізичних та юридичних осіб від матеріальних втрат, до яких можуть призвести стихійне лихо, нещасний випадок та інші катаклізми. Базуючись на природному прагненні людини забезпечити себе і своє майно від різного роду ризикових обставин, у процесі історичного розвитку страхування набуло характеру високопрофесійної діяльності, що представлена різноманітними страховими організаціями.

Страхові відносини розвиваються дуже динамічно. Цьому сприяє як формування великої кількості страхових послуг для клієнтів і їх задоволення страховими організаціями, так і стрімкий розвиток законодавства.

Правові норми, які регулюють страхові відносини, містяться в нормативних актах різних галузей права (адміністративного, конституційного, фінансового), проте пріоритетне значення мають акти цивільного законодавства: Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) (глава 67)¹, Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. (далі – Закон про страхування)².

Оскільки разом з реформуванням економіки відбулося реформування і законодавства, то досить цікавим є питання про відповідність законодавству існуючої судової практики та правильності застосування судами норм матеріального та процесуального права при розгляді справ, що виникають із договорів страхування.

Однією з поширених категорій цивільних справ, що вирішуються місцевими загальними та апеляційними судами, є справи за позовами страхувальників до страховиків про стягнення страхового відшкодування за договорами добровільного страхування та обов'язкового страхування, що регулюється Законом України від 1 липня 2004 р. «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» (далі – Закон про ОСЦПВВНТЗ)³.

Слід зазначити, що останніми роками у провадженні судів перебувала велика кількість цивільних справ зі спорів, що виникають із договорів добровільного та обов'язкового страхування.

При розгляді судами справ, що виникають із договорів страхування, насампе-

ред слід звертати увагу на проблемні питання укладення договору страхування.

Згідно з ч. 1 ст. 16 Закону про страхування договір страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору. Схоже визначення договору страхування міститься і в ст. 979 ЦК України.

Згідно з ЦК України договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. До істотних умов договору страхування, згідно зі ст. 982 ЦК України, належать:

- предмет страхування;
- страховий випадок;
- розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку (страхова сума);
- розмір страхового платежу і строки його сплати;
- строк договору;
- інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

Юридичне значення істотних умов полягає в тому, що відсутність хоча б однієї умови не дозволяє вважати договір укладеним.

До умов, визначених актами цивільного законодавства, можна віднести умови, які мають бути визначені у договорі страхування відповідно до ст. 16 Закону про страхування. Так, наприклад, такими умовами за договором добровільного страхування транспортного засобу можуть бути індивідуальні ознаки транспортних засобів, які складають масу застрахованого майна, та територія страхового покриття⁴.

Так, Особа 1 звернулася до Жовтневого районного суду м. Запоріжжя із позовом до ВАТ «Страхове товариство «Гарантія», третя особа: ВАТ КБ «Надра», про стягнення страхового відшкодування. Позивач зазначив, що між ним та ВАТ КБ «Надра» було укладено кредитний договір. З метою забезпечення виконання позивачем своїх зобов'язань за вказаним договором між ними укладено договір застави, предметом якого є автомобіль марки Ауді А 4. Відповідно до п.2.3.7 Договору застави предмет застави повинен бути застрахований програмою повного КАСКО. Окрім того, у договорі страхування вигодонабувачем повинно бути зазначено ВАТ КБ «Надра».

Відповідно до п. 9 Договору автомобіль страхувався на всі випадки, зокрема на випадок незаконного заволодіння. Відповідно до умов Договору позивач свої зобов'язання щодо сплати страхового платежу виконав, перерахувавши відповідачу грошові кошти, згідно з квитанцією від 26.10.2007 р. Отже, позивач вважає, що відповідно до п.16 Договору Договір вступив в силу 27.10.2007 р.

25.11.2007 р. невстановлена особа незаконно заволоділа застрахованим транспортним засобом, за фактом чого було порушено кримінальну справу. Цього ж дня позивач негайно повідомив відповідача про настання страхового випадку, але останній відмовився виплатити страхове відшкодування.

Суд, відмовляючи позивачеві у задоволенні позову, послався на ч.1 ст.626 ЦК України, яка передбачає, що договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Окрім того, ст. 983 ЦК України встановлено, що договір страхування набирає чинності з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не встановлено договором. Відповідно до п. 16 Договору страхування договір вступає в силу не раніше дня наступного за днем надходження страхового платежу або його першої частини на поточний рахунок страховика та моменту складання акта огляду транспортного засобу. Акт огляду транспортного засобу автомобіля складено не було внаслідок порушення ОСОБА 1 вимог ч. 9 п. 20.3 Договору добровільного страхування, яким передбачено обладнати (у разі відсутності) ТЗ електронними (тривожна сигналізація) та (або) механічними засобами проти викрадення протягом 10 календарних днів з моменту підписання договору сторонами та надати транспортний засіб для огляду представнику Страховика та скласти акт огляду транспортного засобу. Тому, враховуючи відсутність акта огляду транспортного засобу, договір є таким, що не вступив у силу. А отже, у відповідача відсутній обов'язок здійснювати виплату страхового відшкодування⁵.

Важливе значення при укладенні договору страхування має момент набрання чинності договору страхування. За загальним правилом, договір страхування є реальним, тому що згідно зі ст. 18 Закону про страхування до внесення першого страхового платежу він не набуває чинності, якщо інше не передбачено договором страхування. К. О. Граве та Л. А. Лунц прямо вказували на те, що закріплення в законі залежності між моментом укладання договору страхування та сплати страхових платежів зобов'язує до визнання реальності страхового договору⁶.

Отже, договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу. Однак слід зауважити, що момент укладення договору страхування може не збігатися з набранням ним чинності. Юридичне значення має такий факт: якщо договір страхування укладено, але перший страховий платіж не внесено (тобто договір не набрав чинності), то страховик не зобов'язаний здійснювати страхову виплату, навіть якщо випадок відбувся.

Наприклад, Апеляційний суд Хмельницької області рішенням від 4 листопада 2009 р. скасував рішення Славутського міськрайонного суду від 10 серпня 2009 р. у частині стягнення 19 тис. 896 грн 55 коп. страхового відшкодування з АТ «Українська пожежно-страхова компанія», а позовні вимоги С. у цій частині задовольнив і постановив стягнути на його користь з П. зазначену суму.

Під час розгляду справи встановлено, що 28 грудня 2008 р. в м. Славуті з вини власника автомобіля ВАЗ-2110 П. сталася дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП), через що був пошкоджений автомобіль «Форд Фіеста», яким керував С.

Суд першої інстанції, постановляючи стягнути заподіяну шкоду з АТ «Українська пожежно-страхова компанія», виходив з того, що між П. та страховиком укладено договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, що підтверджується страховим полісом, і цей правочин не визнаний судом недійсним.

Проте суд першої інстанції не врахував, що договір страхування набирає чинності з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором. А оскільки страховий платіж П. не перерахував, договір страхування чинності не набрав, тому відповідальність за заподіяну шкоду має нести особа, яку визнано винною у вчиненні ДТП⁷.

Щодо моменту набрання чинності договором страхування, тобто здійснення першого платежу, слід враховувати, що коли він здійснюється готівкою, то цей факт має підтверджуватися видачею встановленого законодавством розрахунко-

вого документа – квитанції, касового чека тощо. При сплаті першого платежу в безготівковій формі договір набирає чинності з дати надходження коштів на рахунок страховика, якщо сторони не домовилися про інше в договорі.

Іншим проблемним питанням судової практики вирішення цивільних справ, що стосуються договорів страхування, є порушення страховиком основного обов'язку, передбаченого ст. 20 Закону про страхування: «ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування». У судах страхувальники нерідко зазначають, що вони не були ознайомлені з правилами страхування, хоча, як правило, у договорах зазначено, що страхувальник із правилами ознайомлений. Тобто такий обов'язок не завжди виконується страховиком.

Зрозуміло, що для ознайомлення з правилами страхування, які є багатосторінковим документом, містять значний обсяг специфічної інформації та термінології, незрозумілих для широкого загалу, недостатньо лише разового їх прочитання в умовах обмеженого часу та можливостей під час укладення договору. Тому для повного ознайомлення із зазначеними правилами страховик повинен видати страхувальнику копію правил страхування для постійного користування.

На сьогодні правила страхування передбачають весь комплекс питань та інших умов, які складають зміст договору страхування. Тому угода сторін зводиться до прийняття або відмови від укладення договору на тих умовах, які пропонуються, та конкретизації окремих пунктів (розмір страхової суми, строки тощо) в договорі страхування.

Щодо кожного з пунктів договору страхування на практиці, як правило, переговори не відбуваються. Але щодо деяких пунктів – істотних умов договору страхування повинна бути чітка домовленість, а саме: сторони договору, об'єкт страхування, страхова премія, строки, франшиза та деякі ін. При укладенні договору страхування сторони можуть домовитися про зміну чи виключення окремих положень із Правил страхування, а також про їх доповнення⁸.

Правила страхування за своєю природою є локальним нормативним актом для страховика та не є обов'язковими для страхувальника. Для того, щоб ці правила стали джерелом регулювання страхових правовідносин та обов'язковими для обох сторін, вони мають бути вписані у договір страхування.

Отже, можемо стверджувати, що первинним у взаємовідносинах сторін є договір, і якщо в ньому міститься посилання на правила страхування, то в такому разі вони є обов'язковими для обох сторін. Якщо ж посилання на правила страхування у договорі відсутні, то суд не може посилатися на правила страхування, а має надати перевагу договору. Так само за наявності колізії положень правил страхування з положеннями договору страхування пріоритет слід надавати положенням договору, на які погодився страхувальник, підписуючи його.

Аналізуючи судову практику у сфері страхових правовідносин, слід зазначити про особливості застосування Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ⁹. Досить тривалий час поширеним явищем було подання страхувальниками позовів до страхових компаній про стягнення страхового відшкодування, збитків, пені та моральної шкоди на підставі Закону України «Про захист прав споживачів».

Суди, задовольняючи зазначені позови, посилались на положення п. 2 Постанови Пленуму ВСУ від 12 квітня 1996 р. № 5 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів», де зазначено, що оскільки Закон України «Про захист прав споживачів» не визначає певних меж своєї дії, судам

слід мати на увазі, що до відносин, які ними регулюються, належать, зокрема, ті, що виникають із договорів страхування¹⁰.

Однак нині вже можна говорити про усталену практику Верховного Суду України в окресленій сфері, яка зводиться до того, що Закон України «Про захист прав споживачів» встановлює загальні підстави відповідальності за порушення прав споживачів та застосовується у відносинах, що у ньому зазначені. Відносини, що виникають із виконання договору страхування, не регулюються Законом України «Про захист прав споживачів». Тому при вирішенні питання відповідальності за несвоєчасне виконання зобов'язань за договорами страхування слід застосовувати загальні положення ст. 625 ЦК України¹¹.

Також проблемним питанням судової практики вирішення цивільних справ про стягнення страхового відшкодування є питання відшкодування моральної шкоди у випадках порушення страховиком зобов'язань за договором страхування. У вирішенні даного питання суди по-різному тлумачать та застосовують до спірних правовідносин норми актів цивільного законодавства України.

В одних випадках позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди задовольняються судами:

- на підставі ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів», згідно з якою при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди, або

- на підставі ч. 1 ст. 1167 ЦК України, в силу якої моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті, або

- на підставі одночасно ст. 1167 ЦК України та ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів», або

- на підставі одночасно ст. 1167 ЦК України та ст. 23 ЦК України, за змістом якої особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав;

- взагалі без наведення жодного обґрунтування та посилання на норми матеріального права.

В інших випадках позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди залишаються без задоволення з тих підстав, що:

- такі вимоги не ґрунтуються ні на законі, ні на договорі;
- договірні відносини, які мають місце, не передбачають відшкодування моральної шкоди;

- договірні відносини, які мають місце, не передбачають такого виду відповідальності;

- чинним законодавством не передбачена можливість відшкодування моральної шкоди при договірних правовідносинах.

Також у судовій практиці є випадки відмови в задоволенні позовних вимог про відшкодування моральної шкоди з тих підстав, що відповідно до Закону про страхування та договору страхування моральна шкода не відшкодовується у разі існування між сторонами договірних правовідносин, а також з тих підстав, що стягнення моральної шкоди не передбачене чинним законодавством.

Крім того, позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди залишаються без задоволення з посиланням на ст. 23 ЦК України з тих підстав, що не було доведено порушення відповідачем прав та охоронюваних законом інтересів пози-

вача або заподіяння душевних страждань внаслідок відмови у здійсненні виплати страхового відшкодування¹².

Враховуючи все вищевикладене, слід зазначити, що при вирішенні позовних вимог про відшкодування моральної шкоди слід виходити з того, що правовідносини сторін за договором страхування є зобов'язальними. У разі порушення зобов'язання моральна шкода може відшкодуватись лише тоді, коли це встановлено договором або законом (ст. 611 ЦК України). Оскільки ні ЦК України, ні Закон про страхування не передбачають можливість відшкодування моральної шкоди в разі порушення сторонами умов договору страхування, то при вирішенні позовних вимог про відшкодування моральної шкоди слід керуватись умовами укладеного договору страхування, правилами добровільного страхування і залежно від їх змісту вирішувати справу.

Водночас можливість відшкодування моральної шкоди передбачена у відносинах у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів. Так, у ст. 22 Закону про ОСЦПВВНТЗ¹³ зазначено, що потерпілому відшкодується також моральна шкода, передбачена пунктами 1, 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України. Зокрема, це випадки відшкодування моральної шкоди, що полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів. Така шкода відшкодується у встановленому судом розмірі, однак при цьому страховик відшкодує не більше ніж 5 % ліміту, визначеного у п. 9.3 ст. 9 вказаного Закону, тобто не більше 2550 грн на одного потерпілого. Різницю між сумою відшкодування, визначеною судом, та сумою, яка має бути відшкодована страховиком, сплачує особа, яку визнано винною у скоєнні дорожньо-транспортної пригоди.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що судам при розгляді справ щодо страхового відшкодування слід застосовувати, крім норм ЦК України, закони, які регулюють спірні правовідносини у справах цієї категорії, зокрема Закон про страхування, Закон про ОСЦПВВНТЗ, а також керуватись умовами укладених договорів страхування та правилами страхування.

1. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. 2. *Про страхування*: Закон України від 07.03.1996 р. № 85-96/ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 18. – Ст. 78. 3. *Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів*: Закон України від 01.07.2004 р. № 1961-IV // *Офіційний вісник України* – 2004. – № 30. – Т. 1. – Ст. 2000. 4. *Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають із договорів страхування* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua. 5. *Рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 28.09.2009 року по справі № 2-388/09* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7468938>. 6. *Граєв К.А., Луцк Л.А.* Страхование. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 35. 7. *Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають із договорів страхування* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua. 8. *Чатицадзе Я.А.* Правовое регулирование страховой деятельности в Украине: Учебное пособие. – Харьков: Апекс+, 2004. – С. 161. 9. *Про захист прав споживачів*: Закон України від 12.05.1991 року № 1023-ХІІ // *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 30. – Ст. 379. 10. *Судова практика Верховного Суду України у цивільних справах*. Офіційне видання / За заг. ред. заступника Голови Верховного Суду України А.Г. Яреми. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – С. 196. 11. *Сасенко М.* Про особливості застосування Зако-

ну України «Про захист прав споживачів» // «Юридична газета» – 2010. – № 41. – 12 жовтня. **12.** *Окунєв І.* Цивільні справи про стягнення страхового відшкодування. Деякі проблемні питання судового відшкодування // «Юридична газета». – 2010. – № 41. – 12 жовтня. **13.** *Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 01.07. 2004 р. № 1961-IV* // Офіційний вісник України – 2004. – № 30. – Том 1. – Ст. 2000.